

MITROPULOS ANNA DIÁNA

„UTASÍTJUK FRAKNÓI TISZTTARTÓNKAT” — URADALMI TISZTSÉGEK ÉS KINCSTÁRBELI MUNKÁLATOK A FRAKNÓI SZÁMLÁK TÜKRÉBEN¹

Bevezetés

Esterházy Pál (1635–1713) nádor (1681–1713) Fraknó várát a XVII. század második felében jelentősen kibővítette és lakóvárrá alakította, amelynek során nagyobb hangsúlyt fektetett a reprezentációra, mint a vagyon teaurálására. Apja, Esterházy Miklós (1583–1645) nádor (1625–1645) a vár átalakításakor még a védelmi funkciót tekintette elsődlegesnek. A vagyon felhalmozása szempontjából fontos volt számára, hogy a vár jól védhető helyen legyen. Fia idejében a teaurálás mellett már a reprezentáció is fontos szerepet kapott, így jöhetett létre Közép-Európa egyik legrégebben felállított és fennmaradt kincstára. Fontossága és egyedisége, hogy a tárgyak harmada az egykori, XVII. század végi szekrényekben, szinte az eredeti helyén maradt fenn.

A kincstár tudatos átalakítása komoly szervezőmunkát igényelt, az alapoktól, az első megrendelt ládától egészen a bonyolult zárómechanizmusok kialakításáig. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy milyen mesterembereknek (ácsok, asztalosok, kőművesek stb.) adott Esterházy Pál megbízásokat, ők pontosan milyen feladatokat kaptak, ezeket milyen gyakorisággal és mekkora díjazásért végezték, illetve voltak-e közöttük a kincstárhoz kapcsolódóak. Arra is keresem a választ, megfogható-e a számlák segítségével, hogy mikor fogalmazódott meg Esterházy Pálban a kincstárhelyiségek átépítésének gondolata, tükröződik-e ez a fraknói vár adminisztrációjában, és ha igen, hogyan és milyen mértékben. A forráscsoport elemzése az udvari személyzet összetételének megismeréséhez is közelebb visz bennünket.

1 Köszönöm témavezetőmnek, G. Etényi Nórának és külső konzulensemnek, Buzási Enikőnek, hogy észrevételeikkel hozzájárultak jelen tanulmány létrejöttéhez.

Fraknó — „van itt egy kincsház is”

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a harmincéves háború kezdeti szakaszában sikeres hadjáratokat vezetett Nyugat-Magyarországon. A béketárgyalásokon II. Ferdinánd magyar király követeként Pázmány Péter esztergomi érsek mellett Esterházy Miklós is — ekkor még országbírói minőségében — részt vett. A stratégiai jelentőségéből fakadóan nagy hatalmat jelentő Munkács birtokához Esterházy első felesége, Dersffy Orsolya (1583–1619) hozományaként jutott hozzá,² azonban ez a nikolsburgi béke értelmében Bethlen Gábor fennhatósága alá került.³ 1622-ben a bécsi udvar kárpótlásul az elvesztett értékes birtokért — továbbá azért, mert nem tudták kifizetni⁴ — azt a lehetőséget ajánlotta fel Esterházyknak, hogy zálogbirtokként saját kezelésébe veheti a fraknói és a kismartoni uradalmakat. Az országbíró élt ezzel a lehetőséggel, és 400 ezer forintért zálogba vette,⁵ majd 1626-ban II. Ferdinánd adománylevele szerint Esterházy Miklós immár jog szerint is birtokba vette a két uradalmat, továbbá ő és leszármazottai innenől fogva a „Fraknó örökös grófja” címet viselhették.⁶

Ezután átfogó átépítési munkálatok kezdődtek, amelyek során a középkori várból az esetleges támadásoknak ellenálló erődítmény született.⁷ „Amint Miklós biztonságban érezhette magát Fraknó birtoklása felől, a hely kedvező volta miatt úgy határozott, hogy a várat a kor szellemének megfelelően, az akkoriban elképzelhető legválasztékosabb módon alapjaiból újjáépíti, új védművekkel erősíti meg, és személyéhez méltó palotával látja el. (...) Azt mondják, körülbelül kétszázezer forintot fordítottak rá.” — írja Bél Mátyás.⁸ A birtokba vett vár egy hatalmas öregtoronyból, egy szabadon álló kápolnából, két palotaszárnyból, egy fegyvertárból és egy felvonóhidás őrházból állt. Az első építkezési szerződést

2 Péter, 1985. 34–35. p.

3 Szilágyi, 2005. 23. p.

4 Prickler–Tobler, 1993. 21. p., Körner, 2009. 21. p.

5 Bél, 2006. 206. p.

6 Prickler–Tobler, 1993. 22. p.; Szilágyi, 2005. 24. p.

7 Ekkor élénken élhetett Esterházy Miklós emlékezetében az az eset, amikor Bethlen Gábor egyik alvezére körülzárt lakompaki (*Lackenbach — ma: Ausztria*) várkastélyát, csupán a francia generális, Henri-Duval Dampierre segítségével sikerült visszavonulásra kényszeríteni az ostromlókat. Szilágyi, 2005, 24. p.; Prickler–Tobler, 1993. 21. p.

8 Bél, 2006. 81. p. II. Ferdinánd adománylevelét (Uo. 82–95. p.) és később Esterházy Pál nádorrá választásának dokumentumát is (Uo. 99–113. p.) teljes terjedelemben közli.

1630-ban kötötték, 1640-re a jelentősebb új épületek már el is készültek.⁹ Az átalakítás során háromszoros védelmi gyűrű épült az öregtorony körül. Az 1625 óta nádor Esterházy Miklós különös gondot fordított arra, hogy a bécsi udvarhoz költődő, főként olasz építőmestereket alkalmazzon, így biztosítva a legkorszerűbb, legmagasabb művészi színvonalat, ahogyan fia is, aki számára ez már Habsburg-orientációt is jelentett egyben.¹⁰

Ez a korban nem számított egyedülálló jelenségnek, hiszen más nyugat-magyarországi főúri családok is igyekeztek — a legfőbb reprezentációs eszköznek számító építészet területén — itáliai származású művészeket alkalmazni. Különösen Pálffy Pálnak, a Magyar Kamara elnökének példaadó szerepe emelhető ki, mivel hivatalából kifolyólag is kapcsolatba került a Habsburgok számos művészeivel, főként a pozsonyi királyi vár nagyszabású barokk átépítése idején, amelyet ő irányított (1635–1646).¹¹ Nagy hatással volt Batthyány I. Ádámrá (1610–1659), aki feltehetően az ő révén foglalkoztatta a neki dolgozó építőmestereket. Az egyik legnevesebb közülük Giovanni Battista Orsolini (?–1638?) volt.¹² A negyvenes évektől Simone Retacco bécsi császári építő- és kőművesmester is dolgozott neki a németújvári (*Güssing — ma: Ausztria*) vár, a rohonci (*Rochnitz — ma: Ausztria*) kastély (mindkettő esetében Filiberto Luchese tervei alapján), valamint a németújvári kolostor építésén.¹³ 1633-ban ő építette az apósa, Giovanni Battista Carlone (1580/1590–1645) által tervezett új tánctermet a bécsi Hofburgban.¹⁴ 1635-től Pálffy Pál megbízásából Stomfa (*Stampfen/Stupava — ma: Szlovákia*) kastélyának, 1639-től pedig Bajmóc (*Bojnice — ma: Szlovákia*) várának átépítésén dolgozott.

9 *Keil-Budischowsky*, 1993. 107–109. p.

10 Lásd erre Esterházy Pál kismartoni építkezéseit. *Garas*, 1975. 219–220. p.

11 *Koltai*, 2008. 403–404. p.

12 *Koppány*, 2002. 188. p.

13 *Koltai*, 2008. 411. p.; *Koltai*, 2012. 174. p.; *Koppány*, 2002. 189. p.; *Prickler-Tobler*, 1993. 27. p.; AIA: Retacco, Simone: http://www.uibk.ac.at/aia/retacco_simone.htm (A letöltés időpontja: 2014. január) (Szerk.: Petr Fidler.) 1645-ben halt meg Bécsben.

14 Giovanni Battista udvari építőmester volt, Carlo Martino és Domenico Carlone nagybátyja. Esterházy Miklós megbízásából ő készítette a nagyszombati jezsuita templom terveit, amely Magyarország első barokk épületének tekinthető. Dolgozott Pálffy Pálnak is a pozsonyi vár barokk átalakításán és az ő tervei alapján épült fel a várhegy alatt, a vár átalakításával párhuzamosan Pálffy kétemeletes nyári palotája (1635–1648). Carlone, Johann Baptist, AKL 16. 444. p.; AIA: Carlone, Giovanni Battista http://www.uibk.ac.at/aia/carlone_giovanni%20battista.htm (A letöltés időpontja: 2014. január); *Thieme-Becker* 28. 187. p.

Ilyen „referenciákkal” nem meglepő, hogy Esterházy Miklós őt bízta meg a fraknoi átépítés terveinek elkészítésével. Három szerződése ismert, melyeket a nádorral kötött, 1630-ban és 1632-ben.¹⁵ Az AIA szerint ugyanakkor nem bizonyított, hogy Retacco és pallérja, Domenico Carlone voltak a vár tervező építészei. Retacco rokona és alkalmazottja is volt Giovanni Battista Carlonénak, továbbá terveinek nem egyszer kivitelezője is, ezért nem zárható ki, hogy apósa volt a tervező.¹⁶

Retacco halála után Domenico Carlone (1615–1679) vette át az építési munkálatok tervezését és felügyeletét.¹⁷ A Scariából származó művészdinasztia tagjai között számos építész, festő, szobrászt vagy stukkátort találunk a XV–XVIII. században, közülük többen is rendelkeztek magyarországi kapcsolatokkal. Carlo Martino Carlone (1615/1616–1667) császári építőmester 1651 és 1659 között a lorettói szervita templomot építette Nádasdy Ferenc megbízásából, majd a Hofburg több szárnyán is dolgozott: 1660–1666 között építésvezetőként együtt dolgozott testvérével, Domenicóval az Amalienburg, illetve 1666-tól a Lipót-szárny építésén (Filiberto Luchese tervei alapján).¹⁸ Nem ez volt az egyetlen közös munkájuk, mert ezzel egy időben a petronelli Abensperg–Traun-kastélyban (1660–1668) ő volt az építésvezető, Domenicót pedig építőmesterként említik a források.¹⁹ Carlo Martino Carlone nevéhez kötődik a kismartoni Esterházy-kastély homlokzatának barokk átalakítása is. Garas Klára szerint összevetve a Hofburg újjáépésével és a petronelli kastéllyal, a Carlonék csupán a kivitelező mesterek lehettek, a tervezést Luchesével hozza kapcsolatba.²⁰

15 1630-ban a vár kapuja feletti bástya, egy kerek bástya és egy már meglévő bástyában magtár, valamint egy nagy ciszterna építésére szerződött Retacco. Két évvel későbbi szerződése szerint 2000 forintot és természetbeni juttatásokat is kap munkájáért (*Schmeller-Kitt*, 1964. 37–37a). Ekkor a mély árok felől már megépített rész feletti déli szárnyat építi, abban a konyhát, felette a kápolnát és a folyosókat, a bemutatott „Modell” alapján. Év végén a torony melletti régi szobákat elbontja és az egész déli szárny alatt új pincét mélyíti. *Koppány*, 2011. 106. p., Vö. *Keil-Budischowsky*, 1993. 109. p.

16 Utal erre: *Koppány*, 2002. 186. p.; *Koppány*, 2011. 106. p.

17 AKL 16. 437. p.; AIA: Carlone, Domenico http://aia.art-platform.com/carlone_domenico.htm (A letöltés időpontja: 2014. január); *Keil-Budischowsky*, 1993. 110. p.

18 AKL 16. 435–436. p.; AIA: Carlone, Carlo Martino: http://www.uibk.ac.at/aia/carlone_carlo%20martino.htm (A letöltés időpontja: 2014. január)

19 AKL 16. 435. p.; AIA: Carlone, Domenico: http://www.uibk.ac.at/aia/carlone_domenico.htm (A letöltés időpontja: 2014. január). A Grafenegg-kastélyban is építőmesterként fizették ki 1647-ben, valamint a bécsi Abensperg–Traun-palotában is dolgozott az ötvenes években.

20 *Garas*, 1975. 216–217. p.

Filiberto Luchese (1606–1666) császári udvari építész és stukkátor magyarországi munkássága a negyvenes évektől követhető nyomon, amikor első munkáit Pálffy Páltól kapta.²¹ 1638-ban egy stukkókkal díszített kerti grottát épített a kamaraelnök pozsonyi palotájában, majd Retaccóval együtt dolgozott a bajmóci és a stomfai kastélyban, illetve Borostyánkőn (*Bernstein — ma: Ausztria*), Vöröskőn (*Rothenstein/Červený Kameň — ma: Szlovákia*) és Marcheggben is.²² 1645-től császári mérnök, 1653-ban a pozsonyi vár újjáépítését ellenőrizte.²³ Az 1640-es években ő szolgáltatta a terveket Batthyány I. Ádám minden komolyabb építkezéséhez.²⁴ A rohongi kastély kápolnájának átépítéséhez és oltárához több tervet is készített, és a borostyánkői és szalónaki (*Stadtschlaining — ma: Ausztria*) átalakítások is az ő tervei alapján valósultak meg. Batthyány a németújvári vár építéséhez is tőle rendelt két tervrajzot, valamint a vár alatti középkori eredetű kolostor átépítéséhez szükséges tervrajzokat, melyek alapján azután az építkezés megindult.²⁵ Az ötvenes évektől Luchese egyre többet dolgozott az udvari főnemességnek (például a Harrach és Abensperg–Traun családoknak) Bécsben és környékén. 1660-ban kezdte meg I. Lipót megbízásából a Hofburg új szárnyának építését, illetve ő tervezte Pálffy Miklósnénak (Fugger Mária, Pálffy Pál anyja), III. Ferdinánd első feleségének, Mária Annának és Lipót Vilmos főhercegnek a *castrum doloris*ait is. Az osztrák kutatások neki tulajdonítják azokat a terveket is, amelyek alapján Esterházy Pál megindította a kismartoni kastély barokk átépítését 1663-ban.²⁶ Esterházy Pál tehát ugyanazokat a művészeket alkalmazta, akik jelen voltak Bécsben, illetve a kor jelentősebb építkezései fűződnek nevükhöz, mégis „önálló arculatú mecénás”.²⁷ Jó példa erre a kismartoni kastély homlokzata. A korban divat volt a fálmezőkben ókori királyok és hősök ábrázolása, ezzel

21 AIA: Luchese, Filiberto: http://www.uibk.ac.at/aia/luchese_filiberto.htm (A letöltés időpontja: 2014. január); *Koppány*, 2002. 185–186. p.

22 *Koltai*, 2008. 411–412. p.

23 *Garas*, 1975. 213. p.

24 A Batthyány család esetében Koltai András kimutatta, hogy építkezéseiken birtokaikkal szomszédos magyarországi és stájer városok mesterei dolgoztak, itáliaiakat csak a reprezentatívabb munkák tervezéséhez és irányításához hívtak. *Koltai*, 2008. 405. p.

25 *Koppány*, 2002. 185. p.; *Garas*, 1975. 211–212. p. A rohongi várkápolna átépítéséről: *Koltai*, 2012. 203–207. p. A magyarországi végvárakról is készített rajzokat II. Ferdinándnak, illetve a Morva és a Duna között az ő tervei alapján építettek csatornát.

26 *Koppány*, 2002. 186. p. Erre utal az AIA adatbázisa is Carlo Martino Carlone és Luchese címszavaknál. Vö. még 18. jegyz.

27 *Galavics*, 1988. 143. p.

találkozunk a petronelli Traun-kastélyban is. Esterházy azonban honfoglaló magyar vezéreket jelenített meg, sőt, apja és önmaga portréját is közéjük illesztette, jelezve, hogy családját ezen dicső ősoktól származtatja.²⁸

Luchese udvari építészként ismerkedett meg és kötött barátságot Carpofo Tencala (1623–1685) festővel, akire később a freskók készítését bízta számos általa tervezett épületben.²⁹ Ő festette a lambachi kolostortemplom és a kremsieri kastély freskóit, de együtt dolgoztak a már említett petronelli kastélyban és 1665–1667 között a bécsi Hofburg már említett Lipót-szárnyának freskóit is Tencala készítette. A Trauttmandorff család birtokában lévő trautenfelsi kastély dísztermének és kápolnájának mennyezetfreskóit is ő festette. Garas Klára szerint a magyar főurak közül Pálffy-nak dolgozhatott a vöröskői kastélyban,³⁰ leghíresebb alkotása azonban a kismartoni Esterházy-kastély dísztermének mennyezetfreskója, amelynek koncepcióját feltehetően Esterházy Pállal együtt alakította ki.³¹ Három tematikai egység figyelhető meg. A fő témakör Ámor és Psyché lakodalmának története, amelynek néhány jelenetét díszkeretbe festett páros címerek kötik össze, amelyek az Esterházy család nevezetes házasságkötéseire — Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina (1624), Esterházy Pál és Esterházy Orsolya (1652/1655) — utalnak, így felmagasztalva azokat az antik mitológia halhatatlan szerelmespárjának párhuzamba állításával. A második tematikai réteg, a Hesperidák³² aranyalmájának története, amely a trautenfelsi kastélyban is feltűnik.³³ A harmadik gondolati egység tizenhat allegorikus nőalakból áll, akik a török hódoltság kora előtti Magyarország tartományait jelképezik. Esterházy így akarhatta megjeleníteni a XVII. századi magyar főnemesség vágyaiban létező egységes Magyarországot, amelyet a török kiűzésével kívántak visszaállítani, ehhez azonban a Habsburg uralkodó segítségével elengedhetetlen lett volna.³⁴

A fenti példák alapján látható az a tendencia, hogy az említett itáliai mestereket a magyar főurak szinte „kézről kézre” adogatták egymás között. Bécsi munká-

28 Galavics, 1988. 143. p. A mellszobrokat a kismartoni kőfaragó, Hans Matthias Mayr készítette 1667–1669 között.

29 AIA: Tencala, Carpofo: http://www.uibk.ac.at/aia/tencalla_carpofo.htm (A letöltés időpontja: 2014. január).

30 Garas, 1975. 213. p.

31 Galavics, 1986. 97. p.

32 A boldogság kertjének őrzői és gondozói, ahol az egyik fán az örök ifjúság és halhatatlanság aranyalmái teremnek.

33 Galavics, 1988. 144. p.

34 Galavics, 1988. 144. p.; Galavics, 1975. 244. p.

ik mellett kulcsfigurái voltak a nyugat-magyarországi arisztokrácia reprezentatív építkezéseinek, ahogy Retacco és Domenico Carlone a fraknói vár újjáépítésének, amely több mint 32 ezer forintba került.³⁵ Esterházy Miklós a mesterek munkáját végig figyelemmel kísérte és ellenőrizte, a faragott köveket is Bécsből hozatta. Erről tanúskodik 1634. szeptember 24-i, feleségéhez írt levele: „*En tegnap későn estve érkeztem ide ahol sok rendetlenséget találtam. Ma azért — úgy hiszem — itt köll maradnom, mivel valami faragott köveket is várok Bécsből, kit meg köll látnom mit csináltak, és mint tegyék a kőfalba is be, meg köll azt is mutatnom.*”³⁶ A bástyák, sáncok, védművek mellett ekkor készült el a ma is eredeti formájában látható várkapolna, amelyet 1642-ben szenteltek fel.³⁷ Esterházy Pál így emlékezik vissza a várban zajló munkálatokra: „*...éppétette atyám uram az toron fölső részit, kinek tégláit úgy vittük föl minnyájan, hogy egyik az másik kezében adta az téglát, az utolsó éppen az toron tetjén lévén, az földre tette, és így egész nap az egész téglát fölvitték, s azután békődvén, Szent Mihály archangyal képit tettek föl, kinek tisztességére éppétetett s az vár is tutélája alá adatott az egész Esterhás familia megmaradására.*”³⁸

Az 1650–1660-as években még végeztek néhány építési munkálatot, később azonban 1670-ig az építkezés szünetelt. Ekkor került újra előtérbe a fraknói vár mint a család gazdagsága mellett a császár iránti lojalitást is jelképező rezidencia. Esterházy Pál „*viszont oly mértékben ellátta fűthető szobákkal, ebédlőkkel, termekkel, s minden egyéb kényelmes és izléses berendezéssel, hogy azt lehet hinni, nem is magának és utódainak, hanem királyoknak építette, továbbá nem csak kéj-laknak, hanem háborús veszély és békeség idejére is. Mert egyrészt belül minden saját nagyságához méltó ékességgel és ragyogással készített el, másrészt kívül falakat tornyokkal, a tornyokat pedig egyéb katonai erődítésekkel támogatta meg, oly mértékben, hogy a várat, ahogy természeténél fogva, továbbá elhelyezkedése miatt teljesen megközelíthetetlen, eme erődítések révén kevésszámú katonával is könnyen megvédhetővé tette (ha a katonáknak helyén van a szívük), továbbá olyanná, amelyet még gigászi merészséggel és igyekezettel is aligha lehet bevenni. (...)* Pál nem csak Mars várává akarta tenni, hanem nemzetsége kincseinek, valamint a több helyen szétszóródott levéltárának biztos menedékévé is. Tudta ugyan-

35 Prickler–Tobler, 1993. 27. p.

36 1634. szeptember 24. Esterházy Miklós Nyáry Krisztinához. *Merényi*, 1900. 278. p. Erre hivatkozik: *H. Takács*, 1970. 162. p.; *Péter*, 1985. 48. p.

37 *Szilágyi*, 2005. 24. p.

38 *Iványi*, 1989. 310. p.

is, hogy a család ingóságai sehol sem lehetnek nagyobb biztonságban — legyen szó akár háborús veszélyről, akár a tűzvész pusztításáról. Van itt egy kincsház is, mely sokkal gazdagabb, mint bárki gondolná. Alig van Magyarországon olyan csodaszámba menő dolog, avagy a játékos természet olyan teremtménye az ásványok, növények és élőlények világában, melyet ne lehetne itt szemügyre venni, gyönyörködni bennük, s egyben elcsodálkozni rajtuk. Nincs is hely, mely ilyesféle dolgok tárolására alkalmasabb és biztosabb lenne. A vár ugyanis egy sziklára épült, mely minden oldalról meredek és nyaktörő, továbbá az ellenséget nemcsak a bejutásban gátolja, hanem a lesvetésben is.”³⁹ Bél Mátyás leírásából is kitűnik az a szemléletbeli különbség Esterházy Miklós és fia, Pál között, amely a vár szerepét illetően mutatkozott meg. Mint láthattuk, Miklós nádor Fraknó előnyös földrajzi fekvését arra használta, hogy azt jól védhető erőddé alakítsa, amelynek a katonai szempontok mellett az ingó vagydon biztos tárolása végett volt jelentősége. A török kiűzése után hadászati szerepe háttérbe szorult, így Esterházy Pál nyugodt szívvel állíthatta reprezentációjának szolgálatába a várat és annak egyes helyiségeit. Ennek egyik eleme a „Kunst- und Wunderkammer.”⁴⁰ Vizsgálatomban a kincstár átépítésének a vár adminisztrációján keresztül megragadható részét mutatom be egy, a feldolgozások által eddig kevésbé ismert forráscsoport segítségével.

A források

Kutatásaim alapját azok a gazdasági iratok (számlák és nyugták) képezik, amelyek 1921-ben, az Esterházy-javak felosztásakor nem kerültek Budapestre, az Országos Levéltárba, hanem ma is Fraknó várának archívumában találhatóak. Ezek szisztematikus feldolgozása mind a mai napig elmaradt, holott ismeretük nélkül aligha kapunk valós képet a főúri udvar, az udvari adminisztráció hétköznapi működéséről. Alapvető — és más forrásokban nem fellelhető — adatokkal szolgálnak ugyanis arról, hogy Esterházy Pál milyen mesterembereknek adott megbízásokat, akár a kincstárhoz kötődően is.

39 *Bél*, 2006. 115. p.

40 A mű- és ritkasággyűjtemények a képzőművészeti alkotások mellett természeti ritkaságokból, ötvösművekből, fegyverekből és numizmatikai emlékekből álltak. Műgyűjtemény szócikk. In: *MaMÚL* 480–490. p. (A szócikk szerzői Sinkó Katalin és Viskolcz Noémi.)

A gazdasági iratok közül a RAR F (*Rentamtsrechnungen Forchtenstein*) jelzet alá tartozó fraknói és a RAR E (*Rentamtsrechnungen Eisenstadt*) jelzet alá tartozó kismartoni számlák alkotják az általam használt forrásbázist. Jelen tanulmány a fraknói nyugtákra összpontosít, az 1680-as évek végétől 1713-ig, Esterházy Pál haláláig. Az első fennmaradt számlák keletkezési éve Fraknó és Kismarton esetében is 1667, ám az 1670-es évekből még viszonylag keveset ismerünk. A fraknói Esterházy-levéltárban rövid regeszták segítik az eligazodást a gazdasági iratok között (többnyire az összeg és az adott személy feltüntetésével, esetleg utalással a megbízás tárgyára), amelyek használatával könnyen kereshetőek az egyes számlák.

A vizsgált megbízások és számlák döntő többségben német nyelvűek, szórványosan előfordulnak magyar, még ritkábban latin nyelvű dokumentumok is. Eből az következik, hogy az udvartartás/udvar adminisztrációja és így tisztségviselői jobbra német ajkúak voltak. Ebben különbség mutatkozik a század második harmadában működő nyugat-dunántúli udvartartásokkal, mint például Batthyány I. Ádámé Németújváron vagy Nádasdy Ferenc országbíróé Sárváron.⁴¹

Az 1667 és 1713 közötti időszakból Fraknó esetében összesen 25, Kismartontól pedig 35 évből maradtak fenn számlák, ezen belül, miként az 1. táblázat is mutatja, 22 az olyan esztendők száma, amikor mindkét uradalmi központ esetében rendelkezésre állnak, ezáltal kínálva az összehasonlítás lehetőségét. Ha az adatokat abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a 47 esztendőn belül hány évből vesztek el, akkor a fraknói a hiányosabb, mert 22 évből nem ismerünk nyugtákat, míg ez a szám Kismarton esetében csak 12 év. Mivel az adminisztráció a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint is alapos és folyamatos volt, ezért a hiányzó évek iratai minden bizonnyal későbbi pusztulás, esetleg selejtezés áldozataul estek.

41 A Batthyány-udvarban — Batthyány I. Ádám fiainak idejében is — a gazdasági adminisztráció alapján magyarul folyt, csupán a borostyánkői uradalom esetében van példa német nyelvű instrukciókra, összeírásokra (néha két nyelven is készültek). Német nyelvű személyi összeírások ezen kívül még Formentini Aurora udvartartásáról vannak, néhány német nyelvű leltár pedig a németújvári hadszertáros (*Zeugwart*) részére készült. Váltás csak Batthyány II. Ádám udvartartásának adminisztrációjában figyelhető meg, amely először csak arányaiban tolódott el a német nyelv irányába, mivel például Körmenre német hivatalnokok kerültek. További nyelvi eltolódás a XVIII. században történt meg. Köszönöm Koltai Andrásnak a kérdésben nyújtott tájékoztatását, illetve, hogy adatbázisát rendelkezésemre bocsátotta. Az összeírások teljes jegyzéke: BÁFF: <http://archivum.piar.hu/batthyany/lajstrom.htm> (A letöltés időpontja: 2014. február).

1. táblázat. A fraknói és kismartoni számlák megoszlása darabszám szerint (1667–1713)

év	számlák száma (db)	
	Fraknó	Kismarton
1667	24	25
1668		66
1669	174	
1670	265	
1672		105
1679		316
1680		319
1681	232	
1682	235	274
1683		225
1684		213
1687		177
1688	241	208
1689	215	201
1690	220	198
1691	242	193
1692	247	196
1693		221
1694	239	200

év	számlák száma (db)	
	Fraknó	Kismarton
1695	241	221
1696		231
1697		232
1698		238
1699	305	192
1700	295	194
1701	265	196
1702	296	164
1703	251	145
1704	284	184
1705		27
1706	253	182
1707		200
1708	278	176
1709	277	154
1710	272	155
1711	263	105
1712	253	178
1713	304	111

Az 1680–1690-es évektől ezeknek a forrásoknak a száma ugrásszerűen megnő, és rendezett sorozataikból egészen a nádor haláláig jól nyomon követhetők a várban és a kincstárban végzett munkálatok. A dokumentumok nagy mennyisége

— Fraknón a nyugták évi átlagos száma 246 darab, Kismartonban pedig 183 darab — nem csupán a fraknoi és kismartoni uradalom apparátusának összevetését, hanem földrajzi szempontokat is figyelembe vevő elemzését is lehetővé teszi. Egyelőre a kismartoni számlák között nincs adatom arra, hogy ugyanazokat a mestereket rendszeresen alkalmazták volna a fraknoival releváns években. Két kivételt azonban érdemes kiemelni. Paul Gerstl nagymartoni (*Mattersburg — ma: Ausztria*) üveges 1680-ban 19 forintot kapott a boldogasszonyi (*Frauenkirchen — ma: Ausztria*) fogadóban végzett munkájáért egy kismartoni számla szerint.⁴² Sebastian Rauschmayer kismartoni kőfaragó neve pedig a fraknoi elszámolások között bukkan fel 1681-ben és 1682-ben, amikor 50–50 forintért egy Szent Antal- és egy Szent Mátyás-oszlop elkészítésére kap megbízást.⁴³ Ezekről eltekintve világosan látszik, hogy két teljesen különálló apparátust működtettek, teljesen különálló személyzettel. Ennek bemutatása és összehasonlító elemzése további kutatási feladat.

Az évek szerint dokumentált forrás csoport jellegzetessége, hogy ugyanazon tematika szerint, ugyanolyan sorrendben találhatóak meg — nem a kronológiát követve — a precízen sorszámozott számlák, eltérés csak a keletkezett iratok mennyiségében van. Egyes évekből (például: 1691, 1692, 1699, 1702, 1704, 1706) konvenciók könyvek is fennmaradtak.⁴⁴ A számunkra érdekes kifizetések jellemzően a különlegesebb megbízások előtt kaptak helyet, szinte minden esetben ugyanabban a sorrendben. A tisztségviselők díjazása után szerepelnek az egyes mesteremberek, alkalmazottak éves kifizetései, amelyeken kívül némelyek extra megbízásokat is kaptak, ezek később, a csoporttól elkülönülve találhatóak.

42 RAR E 1680, Nr. 292. Ugyanebben az évben még 81 forintot kap több munkájáért (Nr. 312.), majd nevével 1683. évi számlák között is találkozunk (RAR E 1683, Nr. 214.)

43 RAR F 1681, Nr. 230. és RAR F 1682, Nr. 185. Megbízásaira már Galavics Géza is hivatkozott (*Galavics*, 1988. 147. p., 160. p.) az összeg megjelölése nélkül *Schmeller-Kitt*, 1982. alapján. Esterházy Pálnak volt egy fogadalma: amely szentnek a napján kap meg egy magasabb címet, annak kőoszlopra állított szobrát emeltet. (Erről a birodalmi hercegi cím megszerzése okán állíttatott Mária-oszlop kapcsán emlékezik meg. *Esterházy*, 1696. 121–122. p.) Nádorrá 1681-ben Szent Antal napján (június 13.) választották, egy hónap múlva már megbízást adott a szobor elkészítésére (július 20., RAR F 1681, Nr. 230. Ez a dokumentum hiányzik, tartalmára csak a regeszta utal.). 1682-ben Szent Mátyás napján (február 24.) kapta meg az aranygyapjas rendet, a szobrot pedig december 8-án fizette ki (RAR F 1682, Nr. 185.). Nádorrá választásáról, illetve az aranygyapjas rend elnyeréséről a családi naplóban is ír. *Szilágyi*, 1888. 219. p. Rauschmayer neve a kismartoni számlák között 1679 és 1683 között rendszeresen előfordul.

44 RAR F 1691, Nr. 102.; RAR F 1692, Nr. 100.; RAR F 1699, Nr. 155.; RAR F 1702, Nr. 184.; RAR F 1704, Nr. 177.; RAR F 1706, Nr. 152.

Igaz, hogy a vizsgált időintervallumon belül nem maradtak fenn minden évből nyugták, ennek ellenére megrajzolható egy ív a tisztségviselők és mesterek díjazásáról, valamint betekintést nyerünk a fraknói Esterházy-udvar mindennapi adminisztrációjának jellegzetességeibe.

A forráscsoport segítségével a fraknói uradalom igazgatása, az alkalmazottak hierarchiája is rekonstruálható.⁴⁵ Harald Prickler és Felix Tobler tanulmánya szerint — melynek vonatkozó részét minden valószínűség szerint az 1670. évi bérlistára alapozták⁴⁶ — a személyzet élén az udvarbíró (*Hofrichter*) állt, akihez egy saját írnok volt rendelve.⁴⁷ Őt követte a fő- és alvárnagy (*Ober- és Vizepfleger*),⁴⁸ valamint fizetése és a kifizetések sorrendjében elfoglalt helye alapján a tisztartó (*Verwalter*),⁴⁹ amely tisztség az általuk ismertett évben nem szerepelt.⁵⁰ Éves díjazása 1682-től 1713-ig 133 és 150 forint között mozgott, a legmagasabb 1695-ben volt, amikor ugyanez elmondható a többi tisztség fizetéséről is. Johann Kürchenknopf 1688-tól — ez az első felbukkanása, de óvatosan kell bánnunk ezzel az adattal, hiszen 1683-tól nincsenek fennmaradt számlák, ezért elképzelhető, hogy már korábban is hivatalban volt — 1695-ig vagy 1699-ig töltötte be ezt a

45 Az Esterházyak elszámolásaikban rénes forintban („Rheinischer Gulden”) számoltak, ezért szerepel a megbízásokon és nyugtákon florinumban (fl) az összeg. Ezt a továbbiakban forintként tüntetem fel.

46 *Prickler–Tobler*, 1993. 26. p. 1675. évi bérlistáról ír, ám a fraknói gazdasági levéltárban rendelkezésre álló regeszták szerint nem maradtak fenn 1675-ből számlák. A szerzők leírása viszont ráillik az 1670. évi iratokra, ezért az év feltehetően elírás.

47 Udvarbíró a számadások nem említene, kivéve 1670-ben. Ekkor Georg Wukmanich udvarbíró fizetése 125 forint volt. RAR F 1670, Nr. 62.

48 Az említett két tisztség azonosítása az Országos Levéltárban található, ugyanolyan felépítésű latin nyelvű konvenciók könyvek segítségével sikerült, amelyekben *Supremus*, illetve *Vice Castellanus* névvel illetik őket. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Esterházy-család hercegi ága, Pál nádor, (törzsszám: P 125) 106. köteg nro. 10 702. (Mikrofilmtár 4745. terecs)

49 A tisztség magyar megfelelőjét a magyar nyelvű utasítások és az éves megbízások összehasonlításával sikerült azonosítani. Például Johann Czvitkovichot a források rendre tisztartóként említik, és tudjuk róla, hogy ő az alábbi évben a nevezett tisztséget viselte. RAR F 1709, Nr. 179. Erre egy példa: „*Commissio. Vévén ezen commissionkat fraknói tisztartónk, Czvitkovich János hagyjuk és parancsoljuk, adjon kegyelmed ifjabbik gróf Erdődy Györgyné Theresia leányunknál lévő Éva leányónak ruházatra mennél előbb hetven forintokat, kiről quietáltatván magát, jövődöbeli számadásiba be fogjuk venni kegyelmednek. Pozsony, 1709. július 20. Paulus Esterházy.*” RAR F 1709, Nr. 134.

50 Létezett egy hivatali írnok (*Amtschreiber*) tisztség is, ám ez ilyen néven az 1670. évet leszámítva nem szerepel, *Prickler–Tobler*, 1993. utal rá. Ekkor Hans Höyer 116 forintot kapott.

tisztséget. 1699-től Paul Händlein volt a tiszttartó, fizetése 140 forint volt, majd 1706-ban Stephan Sollingert (144 forint) említik, akit 1708-tól — de lehetséges, hogy már 1707-től — Czvitkovich János követett, 1710-ig 140, utána 136 forint évi fizetéssel. A fővárnagy javadalmazása valamivel alacsonyabb volt. Völcssey János 1681–1682-ben töltötte be ezt a tisztséget, díjazása 115 forint volt. Valószínűleg egy rokona lehetett Völcssey György, akinek nevével később, 1689-ben a bécsi ügyek intézőjeként (*Fürstlicher Agent in Wien, Wiener Agent*) találkozunk. Komaromy György (1688?–1700) fizetése 120 és 130 forint között ingadozott, szintén 1695-ben mutatkozó maximummal. (Halálára már 1699-ben utalnak, viszont utóda, Komáromy István csak 1700. augusztus 15-től kapja fizetését.) 1700-tól a nádor haláláig feltehetően rokona, Komaromy István volt a fővárnagy, kezdetben 120 forint, majd az 1710-es évekre 112 forint fizetéssel. Az alvárnagy díjazása kevesebb mint fele volt az fővárnagyénak. Martin Gieffing töltötte be legtovább ezt a pozíciót (1688?–1702), őt 1703–1704-ben Stephan Kmetth, majd Johann Mayr követte.

Miként láttuk, a felsorolt adminisztratív funkciót betöltő személyek mozgóberben részesültek, fizetések egymással párhuzamosan emelkedtek vagy csökkentek. Ugyanez elmondható a kasznár és konyhasáfár (*Kastner und Kuchlschaffer*), a sáfár (*Schaffer*), a pincemester (*Kellermeister*) és a pék (*Pfister*)⁵¹ esetében is. A konyhasáfár feladata az udvar ellátásához szükséges élelmiszer beszerzése, felügyelése és kiadása volt, ez a magyar főúri udvarokban az uradalmakból származó termények, állatok bevételezését jelentette.⁵² Batthyány I. Ádám udvarában Németújváron a konyhasáfár fizetése eleinte 20 forint, majd 16 forint volt, Rohoncon 10 forint, ez körülbelül a kasznárok fizetésével egyezett meg.⁵³ A kasznár a gabonaraktárakat gondozta (ki- és bemenő tételek elszámolása, tárolás, őrzés),⁵⁴ Koltai András „kenyérosztó kasznárra” hivatkozik.⁵⁵ Fraknón a két tisztelet egy személy töltötte be, ennél jóval magasabb díjazásért: 1690-től 1695-ig 87 forint 30 krajcárról 98 forint 45 krajcárra emelkedett. Ez készpénzből és természetbeni fizetési fajtából (általában marhahús) tevődött össze. Paul Händlein hosszú ideig szolgált kasznárként és konyhasáfárként, 1681-től egé-

51 Az egyes foglalkozások, tisztségek és mesterségek azonosításában, feladatköri tisztázásában köszönöm Dr. Gottfried Holzschuh-nak, az Esterházy Privatstiftung levéltárosának segítségét.

52 *Benda*, 2005. 24–25. p.

53 *Benda*, 2005. 26. p.

54 *Kenyeres*, 2002. 178. p.; *Bán*, 1977. 38. p.

55 *Koltai*, 2012. 371. p.

szen a kilencvenes évek végéig — amikor tiszttartóvá lépett elő —, majd Paul Hann 1706/1707-ig, azután Matthias Schiessl töltötte be e tiszte 79 forint fizetéssel. 1682-ben (Martin Gieffing, aki később alvárnagy lett), 1706-ban (Michael Taschner) és 1708-ban (Thomas Sigl) a pincékre és borokra ügyelő pincemester volt egy személyben a konyhasáfár is. Ez a díjazásukban is megnyilvánult: ekkor a két feladatot is ellátó pincemester-konyhasáfár keresett többet (78 forint 7 krajcár és 83 forint között), mint a kasznár. A pincemester fizetése 60 forint és 68 forint 40 krajcár között volt. Gieffing után Johannes Schmitt, Michael Taschner, majd a herceg halálakor Thomas Sigl töltötte be a tisztséget. A kasznár-konyhasáfár és a pincemester díjazása közötti különbség az 1710-es évekre 19 forintra mérséklődött, ami korábban akár a 30 forintot is elérte. Konyhamesterre utaló dokumentum jelenlegi ismereteim szerint nincs ebben a forráscsoportban. A két sáfár⁵⁶ fizetése egyenként 32–35 forint körül volt és mindig megegyezett, ez alól csak az 1682. év kivétel. Közülük ketten igen hosszú ideig szolgáltak: Andreas Rimanoczy 1688–1703, Matthias Paurnfeindt (aki 1681–1682-ben majoros volt Fraknóváralján — *Forchtenau* — ma: *Ausztria*) pedig 1688–1695 között, de Andreas Ruehietl (1706–1711) és Paul Dvarnikovich (1708–1712) szolgálati ideje is átlagosnak számít. A pék fizetése is mozgóbéres volt, Michael Wehler kivételesen hosszú ideig (1690–1713) szolgált az udvarban, éves bére a sáfárokéval vetekedett, sőt 1695-ben (40 forint) meg is haladta azt. Írástudatlan volt, az elismervényeket más írta alá helyette.

Katonai funkciói voltak a mérnöknek, illetve hadszertárosnak (*Ingenieur*; illetve *Zeugwarter*) és az öt puskamesternek (*Büchsenmeister*). A mérnök-hadszertáros fizetése kiemelkedően magas, az udvari tisztségviselőkével egy szinten volt, alig maradt el a tisztartóétól, amely a tisztség fontosságáról, megbecsült voltáról tanúskodik. A vizsgált időszakban a Brabant család tagjai töltötték be ezt a tisztséget. Franz Leopold Brabant (1681–1682) fizetése 150 forint volt 1682-ben.⁵⁷ Franz Carl Brabant 1688-tól 1709-ig volt mérnök-hadszertáros. Özvegye, Sophia Brabantin a május 25-ig járó fizetését, 44 forint 12 krajcárt május 26-án vette át.⁵⁸ Díjazása halálát megelőzően állandó magas szinten volt (138–145 forint között, a korábbiakhoz hasonlóan 1695-ös maximummal), egészen 1706-ig, amikor váratlanul 110–112 forintra csökkent. Utóda, Joseph Fischer jóval kevesebb, mind-

56 „*rural Verwalter*” — Dr. Gottfried Holzschuh közlése.

57 RAR F 1682, Nr. 102.

58 RAR F 1709, Nr. 185.

össze 83 forint fizetést kapott 1710-ben.⁵⁹ Ezután 1713-ig már nem találkozunk a tisztséggel.

A kerteknek 1670-ben három udvari kertész (egy Fraknóváralján, egy Siklósdon, egy pedig Nagyhöflányban és Lajtaszentmiklóson) viselte gondját.⁶⁰ Később a nagyhöflányi (*Großhöflein — ma: Ausztria*) és a lajtaszentmiklósi (*Neudörfel Leithamühle — ma: Ausztria*) kertész tiszte különvált, a siklódsi (*Sigleß — ma: Ausztria*) pedig a kifizetésekkel itélve megszűnt. Legjobban a fraknóváraljai kertész keresett (33 forint), fizetése megegyezett a sáfáréval, őt a rangsorban a nagyhöflányi (20 forint), majd a lajtaszentmiklósi (12 forint) követte. Néhány kivételtől eltekintve itt sem volt jellemző a rövid szolgálati idő. Martin Trimel például 1706-tól volt kertész Fraknóváralján, fizetése azonban csak 20 forint volt. Rokoni kapcsolat feltételezhető Matthias Schiessl lajtaszentmiklósi (1689–1691) és Adam Schiessl fraknóváraljai (1694–1695), majd nagyhöflányi (1699?–1704/1705) kertészek között. Bécsben is volt egy hercegi kertészük, aki a nyolcvanas évektől 1695-ig 70 forintot keresett, utána viszont jövedelme 50 forintra csökkent. 1702–1711 között Philip Niederwitzer (Niederwüsser) viselte gondját a bécsi kertnek.

A gazdaságirányítás Nagymarton, Siklósd, Pecsényéd (*Pöttsching — ma: Ausztria*) és Völgyfalva (*Zillingtal — ma: Ausztria*) (paraszt)gazdaságaiban az ottani majorosgazdák (*Mayr*) feladata volt. A legtöbb esetben 30 és 33 forint között — szintén a sáfárokéval egyező sávban — volt a fizetésük, a siklódsi és a völgyfalvai majorosé egyaránt 3–5 forintra magasabb volt a másik kettőnél. Itt is jellemző a hosszú szolgálati idő: Siklósdon Hans Tangl 1690–1708, Hans Mansperger Pecsényéden 1699–1712 között töltötte be ezt a tiszte.

A nagyhöflányi fürdőt a fürdőmester (*Badschöpfer*) irányította.⁶¹ Két udvari erdész (*Waldförster*) gondozta a grófság erdeit, munkájukért évi 18–18 forintot kaptak. Egyikük, Andreas Schwaiger, aki 1688–1703 között állt alkalmazásban, vadászként (és erdészként) is szerepelt már 1670-ben, ekkor 24 forint fizetéssel. A tőmesternek (*Teichmeister*, siklódsi székhellyel) a tavak üzemeltetése, legfőképp a csatorna- és gátépítés volt a feladata, hogy a víz eljusson a kertekhez.⁶² 1702-ig bére fokozatosan 24–26 forintra csökkent, de előfordult, hogy kivételes esetben az 54 forintot is elérte (1670), ami az alvárnagy díjazását megközelítő érték. Itt

59 RAR F 1710, Nr. 188.

60 *Prickler–Tobler*, 1993. 26. p.

61 Személyére és fizetésére 1699–1703 között van adat, mely szerint 3 forintot kapott.

62 Dr. Gottfried Holzschuh közlése.

Hans Wu(e)rzer (1691–1709) időszaka emelhető ki mint leghosszabb szolgálati idő. A kútmester (*Brunnmeister*) tervezte, ásta és gondozta a kutakat. Ahogy a nyugtákból kiderül, az ács (*Zimmermann*) volt egy személyben a kútmester is, Veith Rannacher e két funkciót 1699-től a nádor haláláig biztosan betöltve 46 forintot keresett. Fizetése valószínűleg a kettős feladatkör miatt tért el az udvarban foglalkoztatott más mesterembekétől. Egy kéményseprőt (*Rauchfangkehrer*) is alkalmaztak, fizetése egészen magas (45 forint) volt, a sáfár és az alvárnagy közötti sávban helyezkedett el. Dominicus Pelato 1688-tól látta el ezt a feladatot.

Az uradalmi területeken egy kötöröt (*Steinbrecher*), egy mészégetőt (*Kalkbrenner*), egy tégláégetőt (*Ziegler*) és egy szénégetőt (*Köhler*) is foglalkoztattak, illetve volt még egy szőlőskerti béresük (*Weingartenknecht*) 9 forint körüli fizetéssel és három-négy marha béresük (*Ochsenknecht*) is. A várszemélyzet legalsó fokán a darabontok (*Trabant*), az örök (*Wächter*) és a kapusok (*Kapusch*) álltak, akik a számlákban minden esetben együtt szerepelnek. Legtöbb alkalommal 8 csatlóst, 2 őrt és egy kapust említenek, összesen 198 forint bérrel. Létezett még egy adogató/mások kezére dolgozó (*Zureicher*) is, őt név szerint említik és fizetése a vizsgált időszakban végig állandó volt (25 forint). 1692–1704 között Hans Pindter volt az adogató, ezt követően a tisztség nem fordul elő a forrásokban. Hadászati területen 12–37 muskétás, közöttük egy káplár (*Korporal*), 2 dobos (*Trommelschläger*) és egy sípos (*Pfeifer*) szolgált még. Az (üst)dobost (*Hörpauker*) név szerint is említik, bére 22–25 forint között volt.

A bécsi intéző 75 forint állandó fizetéssel a vizsgált számlacsoport végén kapott helyet, feladata valószínűleg a bécsi ház körüli teendők intézése és koordinálása volt. Korlatovich László (1688–1689), majd Völcsey György (1690–1704?) töltötték be ezt a tiszteket. Völcsey szolgálatának vége azért kétséges, mert az általam ismert nyugták szerint 1702-től Georg Anton Völcsey aláírása szerepel a vonatkozó dokumentumokon (előtte csak Georg Völcseyvel találkozni), amely az eltérő pecsét okán arra utalhat, hogy fia vagy más, vele rokonságban álló személy lett a bécsi ügyek intézője.⁶³ A bécsi ház gazdasági nyilvántartása külön csoportosítva fennmaradt több évből is. A számlák között többször említik Johann Carl Habersack német-újhelyi (*Neustadt — ma: Ausztria*) orvost, aki 1700-ban bekövetkező haláláig minden évben 100 forintot kapott. Ez évi fizetését özvegye, Eva Barbara Habersackin vette át.

63 Georg Anton Völcsey (†1730) sírja a fraknóváraljai plébániatemplomban található, ahogy Paul Händlein tisztartóé (†1709. jan. 1.), Johannes Völcsey fővárnagyé (†1688, „Kastellen auf Forchtenstein”), illetve Esterházy Pál egyik fiáé, Ádámé (†1720) is. *Schmeller-Kitt*, 1993. 173–174. p.

A várban számos mesterember dolgozott, egy részük állandó bért kapott, másokat csak alkalmanként foglalkoztattak, munkájukért a teljesítés után kapták fizetésüket. Az asztalos (*Hoftischler*), lakatos (*Hofschlosser*), tetőács (*Schifter*), faesztergályos (*Drechler*), kádár (*Hofbinder*), ács (*Hofzimmermann*) és két kőműves (*Hofmaurer*) rendszeresen, szinte mindig, míg kovács (*Hofschmied*) ritkán kerül említésre. Fizetésük mindvégig állandó volt. Az asztalos, a lakatos, az esztergályos és a tetőács egyben puskamester is volt, 37 forint éves bérrrel. A kőművesek ennél valamivel többet kerestek (42–42 forint), a kádárnak 38 forint, az ácsnak — ahogyan már fentebb láthattuk — 46 forint volt a fizetése. Az állandó fizetésen túl többen kaptak még egyedi megbízásokat is, amelyek közül néhányat a későbbiekben fogok ismertetni.

A forrás csoportban magyar nyelvű iratok is szép számmal előfordulnak, ezek feldolgozása további kutatási feladat, ahogy annak vizsgálata is, hogy a felsorolt tisztviselők vagy mesterek a nádor halála után is alkalmazásban maradtak-e.

Mesterek megbízásainak gyakorisága

A fentebb már említett mesterek megbízási gyakoriságának és a feladatok jellegének vizsgálata segít minket abban, hogy feltárjuk, milyen gondosan válogatta meg Esterházy az általa alkalmazott mestereket. Vizsgálatunkkal azt a feltevést kívánom igazolni, hogy a mindennapi adminisztráció szintjén érzékelhető az a folyamat, miként látott hozzá Esterházy Pál a kincstár szisztematikus átépítéséhez.

Ahogy korábban már bemutattam, a várbeli adminisztratív funkciókat egy-egy személy huzamosabb ideig töltötte be, ám témánk szempontjából még lényegesebb, hogy a mesteremberek többsége folyamatos alkalmazásban állt. Emellett az egyes tisztségek közötti átjárhatóság is szépen kirajzolódik (Martin Gieffing), illetve az sem volt ritka, például a birtokigazgatók vagy a kertészek esetében, hogy pozíciójukat különböző településeken töltötték be. Tudjuk, hogy Andreas Nimeth először Pecsényéden (1689–1695), majd egy évig Nagymartonban, aztán Völgyfalván, 1703-tól 1713-ig — egy év megszakítással, amikor Siklósdon, majd — ismét Nagymartonban volt majorgazda. Hans Weninger kertészből lett nagymartoni majoros (1682–1695), Adam Schiessl pedig Fraknóvárálja után Nagyhöflányban gondozta a kerteket.

A rendelkezésre álló források alapján a mesteremberek közül Thomas Niederhauser asztalos 23, Christoph Ruebacker lakatos 20, Thomas Helffer tetőács 17, Michael Karbavatz faesztergályos 17, Veith Rannacher ács 13, Georg Stumpf kádár 12, Andre Schonenkliener ács 9, Konrad Bechter kőműves 8 és Paul

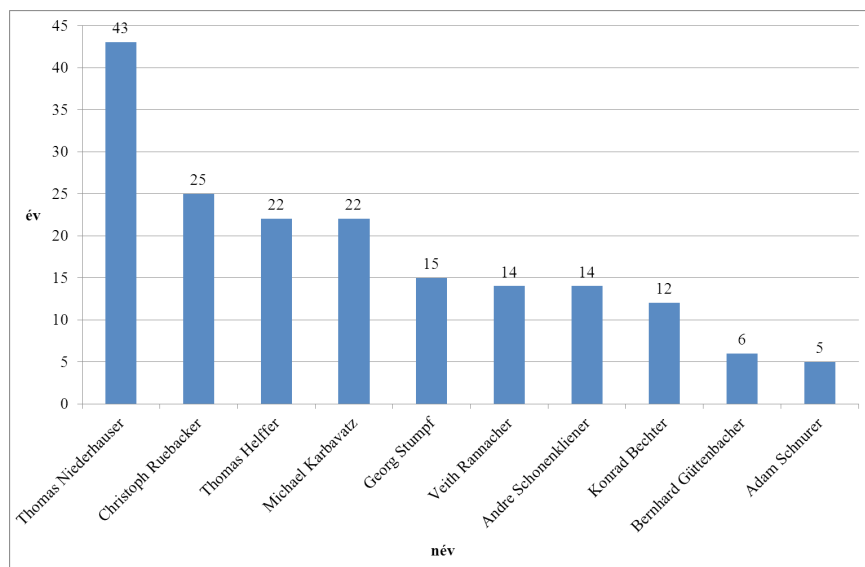
Gerstl üveges 8 évben szerepel.⁶⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy a fraknói számlák 25 évből állnak rendelkezésre, akkor különösen Niederhauser és Ruebacker, illetve Helffer és Karbavatz megbízásainak előfordulási gyakorisága képvisel magas arányt. Ezek abszolút számok, azonban, ha a forráshiányos éveket is figyelembe véve átszámoljuk őket, akkor látható igazán, hogy hány évet töltöttek alkalmazásban a fraknói várban (2. táblázat).

2. táblázat. A legtöbb ideig alkalmazott mesterek

név	mesterség	előfordulás (év)	időtartam
Thomas Niederhauser	asztalos	23	1670–1713
Christoph Ruebacker	lakatos	20	1688?–1713
Thomas Helffer	tetőács	17	1691–1713
Michael Karbavatz	faesztergályos	17	1691–1713
Veith Rannacher	ács	13	1699–1713
Georg Stumpf	kádár	12	1688?–1703
Andre Schonenkliener	ács	9	1681–1695?
Konrad Bechter	kőműves	8	1694–1706?
Paul Gerstl	üveges	8	1688–1695?, 1702–1703
Bernhard Güttenbacher	kőműves	6	1689–1695?
Adam Schnurer	kőműves	6	1708–1713
Georg Krössenbrunner	kőműves	5	1670, 1688–1692

64 Több személy esetében is előfordul, hogy nevük alakja több évben vagy akár egy dokumentumon belül is eltér. Közéjük tartozik például Karbavatz, akinek neve Kerbäbätz (pl. RAR F 1691, Nr. 117.) vagy Kerbäwätz (pl. RAR F 1708, Nr. 185.) írásmóddal is megtalálható. Ilyen esetekben a *Schmeller-Kitt*, 1993. kötetben is előforduló nevek írásmódját tekintetem irányadónak.

Mivel szisztematikusan vezetett nyugtákról van szó, ezért nem feltételezem, hogy a hiányzó években nem kaptak volna megbízásokat. Így jelenlegi ismereteim szerint Niederhauser 43, Ruebacker 25 évig állt alkalmazásban, mellettük a tetőács Helffer és a faesztergályos Karbavatz is több mint 20 évig dolgozott a várban, amiből világosan kiderül, hogy a rövid alkalmazás nem volt jellemző.

1. ábra. Néhány mester alkalmazásban eltöltött éveinek száma, 1670–1713

„...fraknói várunkban (egy) új kincstárat építettünk” — Thomas Niederhauser megbízásai

A forrásadottságok a mesterek közül Thomas Niederhauser példáján keresztül teszik lehetővé leginkább egy mesterember alkalmazásának bemutatását. Nevével 1670-től egészen a nádor haláláig biztosan találkozunk, 1713 utáni megbízásának vizsgálata további kutatási feladat. A forrásbázis hiányosságát figyelembe véve nehezen feltételezhető, hogy a hiányzó években ne kapott volna megbízást.

Az udvari asztalosként megnevezett Niederhauser az évi konvencióján (37 forint) felül rendszeresen kapott egyéb megbízásokat.⁶⁵ Erre az egyik konkrét példa, amikor 1689-ben a völgyfalvai majorság hercegnői szobájába 4 ablaktáblát kerettel („4 Fensterstöcks sambt den Ramn”) és 4 ajtót kellett készítenie.⁶⁶ Legtöbb megbízását 1691–1692-ben kapta, ekkor keresete az állandó fizetésével együtt megközelítette a 200 forintot. 1691-ben a soproni jezsuita konviktus épületében 20 pár zsalugáter („Fensterlade”) és 2 keretbe foglalt ajtó („eingefasste Thirn”) elkészítéséért kapott 50 forintot⁶⁷ és új ágykeretet („neuen Pethstatten”) is készített a várba.⁶⁸ 1692-ben a soproni konviktusban asztalokat és karosszékeket („3 Thischl und 6 Leinstüell”), valamint az alsó udvarházban 4 kereszt-

65 Ezzel egy időben Kismartonban Simon Haas — aki már 1668-ban alkalmazásban állt, udvari asztalosként — évi fizetése magasabb, 50 forint körül volt. (RAR E 1679, Nr. 139. 51 fl 20 kr) Néhány évben a nyugták szerint ő volt az udvari ács is (RAR E 1680, Nr. 129. 50 fl; RAR E 1682, Nr. 118. 51 fl 20 kr). Paul Ernst udvari ács fizetése is 50 forint volt 1682-ben. (RAR E 1682, Nr. 117. RAR E 1683, Nr. 104. 51 fl 20 kr) Ebből az látszik, hogy az ács és az asztalos is 50–50 forintot keresett, tehát Haas fizetése nem azért volt magasabb, mert mindkét mesterség feladatait ellátta. Ezután az asztalos a regeszták szerint eltűnik a számlák közül.

66 RAR F 1689, Nr. 156. „Aufzug von Thoma Nidhauffer Tischler zu Forchtenstain und beiden Schaffer recognoscirt wegen in der gnedigen fürstin Zimmer im Zillingthaler Mayrhof gemachten und auß dem Rändt amt bezalten Tischler Arbeith. Betrag 8 fl.” A lábjegyzetekben a vonatkozó dokumentumra a hátlapján található rövid leírással hivatkozom, amely a benne foglalt munka vagy munkák rövid kivonata. Az idézett megbízásokon Esterházy Pál sajátkezű aláírása szerepel, amelyekben utasítja tisztartóját, hogy fizesse ki az adott mesterembert munkájáért. A bennük szereplő fogalmak azonosításához a Grimm-szótár online elérhető változatát (<http://woerterbuchnetz.de/DWB>), illetve az *Il nuovo dizionario delle due lingue tedesca-italiana* internetes verzióját (http://books.google.hu/books?id=y_RDAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) használtam (A letöltés időpontja: 2014. február). Köszönöm Mikó Gábornak, hogy észrevételeivel segítette a megbízások átírásával kapcsolatos munkám.

67 RAR F 1691, Nr. 162. „Tischlers Auszügl wegen ins Convict Haus gemacht und verfertigt Tischler Arbeits. Betrag 50 fl.” A soproni konviktusban 1691–1692-ben végzett munkálatok valószínűleg abban a Szent György utcai épületben zajlottak, amelyet Esterházy Pál adományozott a jezsuitáknak. Schwartz, 1935. 59. p.

68 RAR F 1691, Nr. 166. „Commission undt zu gleich Quittung umb dem Maister Thoman Niderhauffer Hof Tischler wegen gemachten neuen Pethstatten in das Schloß Forchtenstain bezalten gelts. Betrag 15 fl.”

fát („*Creuzstöckh*”)⁶⁹ gyártott és ablakkereteket („*Fensterrahmen*”) javított.⁷⁰ A fraknóvárjai kolostorban a munkálatokhoz szükséges festett vagy lakkozott faanyag („*bemelten Holz*”) vásárlására 50 forintot kapott a tisztartón keresztül.⁷¹ 1694-ben templomi főoltárt („*hochem Althar in die Frau Haiter Kirchen*”),⁷² 1700-ban pedig diófából karzatszékeket készített 132 forintért a fraknóvárjai plébániatemplomban („*Chorstühle von Nussbaumholz beim Closter*”).⁷³ 1695-ben a fraknóvárjai kolostorépületben visszamenőleg — valószínűleg egy korábbi megállapodás szerint több részletben — a már elvégzett munkáiért fizettek neki.⁷⁴

Az udvari asztalos esete azért lényeges, mert az említett néhány megbízásán felül a kincstárhoz kapcsolódóan is több megrendelést kapott. 1691-ben Christoph Ruebacker udvari lakatossal együtt dolgoztak a kincstárban 45 forintért: Niederhauser 24 forint, Ruebacker pedig 21 forint 12 krajcár részesedéssel az elvégzett munkáért.⁷⁵ Ugyanebben az évben utasították a tisztartót, „*hogy a mi udvari asztalosunknak a csatolt kivonatunk nyomán a kincstárban 25 nagy kép-*

69 A fogalmat nem sikerült egyértelműen azonosítani, a vonatkozó listán így említik: „*4 Creuz Stöckh gemacht, sambt denem Ramen*”. Lehetséges, hogy festmények rögzítéséhez használatos elemről van szó, melyhez támpontot Batthyány I. Ádám feljegyzése ad. E szerint az asztalos feladata Christian Kner képeinek felszegezése kapcsán: „*az új palotában az képeknek felszegezése, az melyek kölemb-kölemb féle keresztfákkaal meg lesznek készévén*”. Koltai, 2008. 407–408. p., illetve a feladat jellegének említése nélkül: Koppány, 1990. 158–159. p.

70 RAR F 1692, Nr. 167. „*Auszügl dem Maister Thoman Nid(er)haußer; seine vertichte Tischler Arbeith in forchtenauer undern Edlhof und öedtenburger Convict Hauß bezalt mit 17 fl.*”

71 RAR F 1692, Nr. 246. „*Commission ihro hoch fürstlicher Durchlaucht dem alhierigen Hof Tischler Thoman Niderhaußer, vor alhiriges Closter Gepau Notturft, Tischler Holz zu erkaufen, interim gelt zu geben. 50 fl.*” További megbízásai 1692-ből (csak az összeg megjelölésével): RAR F 1692, Nr. 174. *39 fl 36 kr*; RAR F 1692, Nr. 217. *10 fl*; RAR F 1692, Nr. 226. *9 fl*.

72 RAR F 1694, Nr. 169. „*Commision ihro hochfürstlicher Durchlaucht undt zu gleich darauf begriffene Bescheinung von hierigen hof Tischler Maister Thoman Niderhaußer, das ihme nach Frau Haiter Kirchen an der Strasl: verfürtigte hoch Altar, auß dem forchtenstainer Rändtambt bezalt worden per abschlag 50 fl*” Valószínűleg ez is a soproni jezsuiták ekkor átvett, Szent György utcai templomára vonatkozik. A nádor adományaival felújított, barokkizált templom új oltárát ugyanis 1694-ben szentelte fel Kollonich Lipót kalocsai érsek. Schwartz, 1935. 62. p.

73 RAR F 1700, Nr. 295. Adelheid Schmeller-Kitt is hivatkozik erre a megbízásra a plébániatemplomban: *Schmeller-Kitt*, 1993. 146. p.

74 RAR F 1695, Nr. 173. „*Schein von forchtenstainer Hoftischler gefürtigt, wegen ihme auf die forchtenauer Closters Arbeith in Abschlag dießes Jahr gegebenen Geldts. Betrag: 220 fl 45 kr.*”

75 RAR F 1691, Nr. 159. „*Commission ihro hochfürstlicher Durchlaucht und Quittung von Tischler und Schloßer wegen in der Schatz Cammer verfertigten Arbeith. Betrag: 45 fl 12 kr.*”

keret, 8 keresztfa és egy új nagy szekrény elkészítése végett 40 ft-ot hiánytalanul fizessen ki.”⁷⁶ Az 1692. évi megbízás és nyugta beszédesebb az előzőnél: „mivel fraknói várunkban (egy) új kincstárat és további új szobákat/termeket építettünk”, a herceg elrendeli, hogy Johann Kürchenkhnopf tisztartó „minden faanyagot, ami az ablakokhoz, ajtókhöz és miegyebekhez szükséges, vásároljon meg, és fizessen ki (...), és az összes kiadás, amit az udvari asztalosunk ellenjegyez(ni fog), (...) számára vita nélkül megtérítendő.”⁷⁷ A megbízást a nádor március 28-án írta alá, az asztalos pedig „a várbeli új építkezéshez szükséges megmunkálható fa megvásárlásáért” már április 18-án átvette az 50 forintot.

A feldolgozott források alapján nem ő az egyetlen, akiről név szerint tudjuk, hogy a kincstárhoz kapcsolódóan kapott megbízásokat. Christoph Ruebacker udvari lakatos neve több évben is előfordul. Amellett, hogy 1691-ben együtt dolgozott Niederhauzerrel, már 1689-ben „a kincstárunkban elvégzett lakatos munkáért” augusztus 13-án Esterházy utasította tisztartóját 24 forint kifizetésére, a munkáról azonban sajnos nem közölt egyéb információt.⁷⁸ 1694-ben Ruebacker tanúsította, hogy segítse 112 napot (január 18-tól május 9-ig) dolgozott lakatosmunkákon a kincstárban („Schloßer Arbeith in die fürstliche Schatz Cammer ins Schloß”), amiért összesen 224 font marhahús volt a fizetsége. Ennek árát a tisztartó térítette meg Michael Strauß mészárosnak.⁷⁹ Egy másik megbízás alapján — amely ugyanebben az időszakban elvégzett munkára vonatkozik — kikövetkeztethető, hogy a már elkészített szekrényekre a lakatossegéd vereteket készített.⁸⁰

76 RAR F 1691, Nr. 163. „Commission undt zu gleich Quittung umb dem Maister Thoman Niderhaußer Hof Tischler; wegen vertichter Tischler Arbeith bezalten geldts. 40 fl.”

77 RAR F 1692, Nr. 216. „Commission Ihro hochfürstlicher Durchlaucht, das zu denen Fenstern undt Thirn in die neuen Zimer und Schatz Cammers ins Schloß das betürffüge Tischler Holz solle erkhauffen und auß dem Rändtkambt bezalt werden. Betrag 50 fl.”

78 RAR F 1689, Nr. 160. „Commission Ihro hochfürstlicher Durchlaucht wegen dem Schlosser zu bezalten 24 fl.”

79 RAR F 1694, Nr. 134. „Schein von Maister Christoph Ruebackher Hofschloßer und Michael Straussen Fleischhackhern in Forchtenstain geförttigt wegen dies Jahr auf ainen Schloßer Gesöllen empfangenen Rintfleisch und hiavor aus dem Rändtkambt bezalten geldts. Betrag: 15 fl 39 kr 3 pnl.”

80 RAR F 1694, Nr. 168. „Commission ihro hoch fürstlicher Durchlaucht, das dem alhirigen Hofschloßer Christoph Ruebackher; auf ainem Gesöllen wochentlich ain th(a)l(ler) geldt und das Braevenda solle geraichet worden. Betrag: so ihme in gelt zalt worden 24 fl.”

A kincstárban további munkákat is végeztek (kőműves- és ács),⁸¹ közülük Paul Gerstl üveges esetét emelem ki. Ő nem állhatott állandó alkalmazásban, neve időszakosan fordul elő a mesterek éves kifizetéseinek csoportjában. A fennmaradt konvenciók könyvekben sem találkozunk vele, mindig csak később, az egyes megbízások révén említik, néhányszor udvari üvegesként (*Hofglaser*).⁸² A kincstárban 1689-ben, 1690-ben és 1694-ben is dolgozott, minden évből egy-egy lista maradt fenn, amelyekben tételesen felsorolják az egész uradalomban elvégzett munkáit és a fizetségül járó összegeket. 1689-ben összesen 37 forint 19 krajcár 2 dénárt kapott a kastélyban és a fraknóváraljai felső udvarházban teljesített munkáiért, továbbá a kegytemplomban a „szent sírnál” 2 ablakot kijavított 40 „szokványos” üveglappal („zu Forchtenau zum heyligen Grab zwey Fenster neu gemacht mit 40 gemainer Scheiben, ieder pro 3 den.”).⁸³ Az év folyamán több ízben is dolgozott a kincstárban: szeptemberben három nagy táblaüveget/üveglapot („Tafel Stuek”) (darabját 30 krajcárért), novemberben 48 nagy üveglappal beüvegezt 12 új ajtót készített („zweyf neue Thüren mit 48 Tafel Stuek verglast”), ezek minden bizonnyal szekrényajtók voltak. Még további három-három táblaüvegezt/üveglapért („Tafel Stueks”) járó fizetségével együtt összesen 28 forint 30 krajcárnyi bevétele kötődött a kincstárhoz. Az egy évvel későbbi lista alapján alig 4 forint származott onnan.⁸⁴ 1694-ben jóval több munkája volt az uradalomban. A kivonat alapján dolgozott a vár mellett az alsó és felső udvarházban, Újtelken (*Neustift an der Rosalia*), Siklósdon, Völgyfalván, Pecsényéden, a soproni konviktusban és a kisboldogasszonyi (*Kleinfrauenhaid*) templomban is, összesen 100

81 RAR F 1691, Nr. 172. „Schein von beiden Schloß Pflegern und Bernhardt Gittenbacher Hofmauern, das denen auf hoch fürstliche Commission auf genohmenen Maurern und Zueraichern ihre Tagwerch bezalt worden. Betrag: 69 fl 30 kr” és RAR F 1692, Nr. 140. „Schein von forchtenstainer beiden Schloß Pflegern und des Hofzimmers, wegen vertichter Zimmer Arbeith bei dem Schloß Forchtenstain so richtig bezalt worden mit 403 fl 9 kr.”

82 Az uradalmi birtokok településein végzett üvegesmunkáiért a következő összegeket vette át: RAR F 1691 Nr. 151. 110 fl; RAR F 1695 Nr. 171. 28 fl; RAR F 1703, Nr. 203. 101 fl.

83 RAR F 1689, Nr. 152. „Aufzug von Paul Gerstl Hofglaser zu Märterstorf, beiden Schloß Pfleger und Schaffer recognosciert wegen nache Schloß Forchtenstain gemachter Glaser Arbeith auß den Rändtamt bezalten pahr geld. Betrag: 37 fl 19 kr 2 den.” A fraknóváraljai kegytemplomban a XVII. század utolsó évtizedeiben nagyobb átalakításokat hajtottak végre Esterházy megbízásából, amelyeknek a fraknói várban alkalmazott mesterek voltak a kivitelezői. *Schmeller-Kitt*, 1993. 144–146. p.

84 RAR F 1690, Nr. 172. „Auszügl von Hofglaser wegen bei der Grafschaft vertichten glaßer Arbeith. Betrag: 50 fl”

forintért.⁸⁵ Ennek csaknem felét az 1694 májusában „*az új kincstárba*” készített 24 üvegezett ajtó („...*in den neuen Schatz Kammer 24 Thüren verglaßt und sint eingeschnidten worden*”) tette ki. Az ehhez szükséges 96 üveglapból („*Tafel*”) 70-nek darabját 30, további 26-nak darabját pedig 36 krajcárért számolták el (ez összesen 50 forint 36 krajcár, mely összeg alig marad el az alvárnagy évi konvenciójától). Hat méretre vágott üveglapból álló (30 krajcár/db) szekrényt („*Kästen 6 Tafel Stuks eingeschnidten*”) is gyártott a kincstár számára — valószínűleg az asztalos által készített szekrények ajtóiba –, majd decemberben készült még 6 méretre vágott üveglap („*6 Tafel eingeschnidten*”) is. A két lista alapján a nagyobb üvegtáblák ára nem változott.

Az üvegesmunkákról fennmaradt listák alapján kijelenthető, hogy a kincstárba több üvegajtós szekrény készült. Kiss Erika szerint Nádasdy Ferenc sárvári tárházában az almáriumok előoldala dróthálóval borított volt.⁸⁶ Ennek ismeretében az Esterházy kincstárában elhelyezett üvegajtós szekrények a reprezentációs igény magasabb szintű megjelenésének bizonyítékai lehetnek, azonban figyelembe kell venni azt is, hogy Nádasdy kincstárának kialakítása (1669) óta eltelt majdnem harminc év. Kétségtelen, hogy Nádasdy tárházainak a fennmaradt leltárak szerinti rekonstrukciója alapján egy karakteres mecénás és gyűjtő képe rajzolódik ki,⁸⁷ akinek a maga korában szinte példa nélküli gyűjtőtevékenységéről Esterházynek is tudomása volt (kincstár, képtár). Az is köztudott, hogy az értékesebb tárgyak és a festmények egy része — rokonsága okán is — valamilyen úton a nádorhoz kerültek.⁸⁸ Az egész világ felé érdeklődéssel forduló főúr már az 1656 előtt keletkezett, *Egy csudálatos ének* című versében megfogalmazza a *Kunstkammer* ideológiát,⁸⁹ amely aztán a kilencvenes évekre a gyakorlatban teljesedett ki.

85 RAR F 1694, Nr. 172. „*Glaßer Auszug von Maister Paul Gerstl wegen bei dem Schloß und andern vertig bei der Grafschaft gemachten Hofarbeith. Betrag 100 fl*”

86 Kiss, 2010a. 209. p.

87 Buzási, 2010.; Buzási, 2012.; Kiss, 2010b.; Viskolcz, 2010.

88 Buzási, 2001.; Szilágyi, 1997. Emellett az adott tárgyak ismertetése a kiállításkatalógusban: Szilágyi, 2006–2007.

89 Ács, 2009.; Ács, 2012.; A költeményt ld.: RMK 598–617. p.

Összegzés

A „*Schatzkammer*” kifejezés 1689 és 1694 között minden évben több dokumentumban is előfordul. Ezek — ahogyan fentebb láttuk — megbízások, valamint átvételi elismervények olyan összegekről, amelyeket az adott mesterek a kincstárban végzett munkájukért a teljesítés után kaptak. Rendszeres előfordulásuk az említett években jellemző, és egybeesik Esterházy pályafutásának csúcsával, hiszen ő ekkor már 1681 óta nádor, 1682-től aranygyapjas lovag, 1687-től pedig birodalmi herceg. Ekkor érezhette időszerűnek a várban már korábban létező kincstárhelyiségek átalakítását vagy átstrukturálását, amellyel új funkciót kívánhatott adni a már meglévő szobáknak.

A kincstárhoz kapcsolódó megbízásokon minden esetben sajátkezű aláírása szerepel, ami azt bizonyítja, hogy személyesen követte nyomon a munkálatokat és utasította tisztartóját, hogy fizesse ki a mestereket, aminek írásban is nyoma maradt. Ez azt is alátámasztja, hogy az 1680-as évek végétől szentelt több figyelmet kincstárának. Mindez tudatos (szervező)munkát igényelt, amelyhez nem hívott új és külön mestereket, mert a vonatkozó dokumentumok szerint rendre olyan mesterek dolgoztak a kincstárban, akik akár már több évtizede a várban szolgáltak. Thomas Niederhauser udvari asztalos 43, Christoph Ruebacker udvari lakatos 25 évig állt alkalmazásban, valamint Paul Gerstl nagymartoni üveges is rendszeresen dolgozott a nádornak nemcsak Fraknón, de Kismartonban, illetve az uradalmak egyéb településein is. A bemutatott megbízások alapján ez a tudatosság a mindennapi adminisztráció szintjén egyértelműen megmutatkozott. Bécsben is működő, főként itáliai mestereket Miklós nádor a vár teljes átépítésének idején alkalmazott, Esterházy Pál a kincstárhoz szükséges átalakítási munkálatok során azonban olyan helyi mestereknek adta a megbízásokat, akik folyamatos alkalmazásuk miatt amúgy is a várban dolgoztak. Fraknói mesterembereivel dolgoztatott az uradalom más nagyobb építkezésein is, amelyek a kilencvenes években leginkább egyházi alapítványaihoz kötődtek.

A kincstárhelyiségek szervezett átalakítása — az üvegajtós, veretes szekrényekkel — a fraknói gazdasági iratok alapján a XVII. század utolsó évtizedében történt. Ez annak az időszaknak a kezdete is, amikor visszavonul az aktív politizálástól. A katona, politikus nádort felváltja a katolikus arisztokrata, akinek ebben a késői mecénási korszakában a katolikus egyház és a család dicsőítésének motívuma kap vezető szerepet. A feldolgozott források alapján nem tudjuk, hogy a már meglévő kincstárhelyiség berendezésén változtatott vagy új szobákat építtetett e célra. A megbízásokban többször visszatérő „*új kincstár építése*” megjelölés az utóbbi lehetőségre utal. Azt viszont nem tudjuk, hogy erre vajon azért

volt szükség, mert a tárgyak már nem fértek el korábbi tárolási helyükön vagy a régebbi, esetleg kevésbé igényes bútorokat akarta Esterházy újakra lecserélni. Az mindenesetre egyértelműen bizonyítható, hogy a kilencvenes évek első felében, a számlákon (és megbízásokon) keresztül megfoghatóan nyoma maradt a *Schatzkammer*ben történt, egymáshoz kapcsolódó munkálatoknak, amelyek a kincstárhoz való „viszony” változását jelzik.

Felhasznált irodalom

- Ács*, 2009 *Ács Pál*: Egy csudálatos ének. A Kunstkammer eszméje Esterházy Pál költészetében. In: Humanizmus és gratuláció. Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek. Szerk.: Császtvay Tünde, Nyerges Judit. Bp., 2009. 11–16. p.
- Ács*, 2012 *Ács Pál*: Sárkányölő a csodakabinetben. Kuriozitás és hőskultusz Esterházy Pál Egy csudálatos ének című versében. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál, Székely Júlia. Bp., 2012. 263–280. p.
- AIA Artisti Italiani in Austria. Szerk.: Petr Fidler. (<http://www.uibk.ac.at/aia/>)
- AKL 16 Allgemeines Künstlerlexikon: Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. Band 16. Campagne — Cartellier. München–Leipzig, 1997.
- BÁFF Batthyány Ádám földesúri családjára Szerk.: Koltai András. (<http://archivum.piar.hu/batthyany/lajstrom.htm>)
- Bán*, 1977 *Bán Péter*: A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. In: Agrártörténeti Szemle, 21. (1977) 1–2. sz. 24–71. p.

- Bél*, 2006 *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása. 2. köt. Szerk.: Kincses Katalin Mária. Ford., jegyz.: Tóth Gergely. Sopron, 2006.
- Benda*, 2005 *Benda Borbála*: „Szakácsot olyat fogadtam”. A konyha személyzete a 17. századi magyar főúri udvarokban. In: Történelmi Szemle, 47. (2005) 1–2. sz. 15–46. p.
- Buzási*, 2001 *Buzási Enikő*: Nádasdy Ferenc pottendorfi galériájának fennmaradt arcképei és a Widemann-portrészorozatok. In: Művészettörténeti Értesítő, 50. (2001) 1–2. sz. 15–30. p.
- Buzási*, 2010 *Buzási Enikő*: Nádasdy Ferenc országbíró rezidenciájának festészeti berendezéséről. In: Századok, 144. (2010) 4. sz. 896–931. p.
- Buzási*, 2012 *Buzási Enikő*: „Mint hogy penigh magunk ritkan residealunk ot Saruarot...” Nádasdy Ferenc országbíró és sárvári vára a források alapján. In: Művészettörténeti Értesítő, 61. (2012) 2. sz. 229–252. p.
- DWB Deutsches Wörterbuch von Jakob Grimm und Wilhelm Grimm. (<http://woerterbuchnetz.de/DWB>)
- Esterházy*, 1696 *Esterházy Pál*: Mennyei Korona, az az Az egész Világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek röviden föl tett eredeti. S. l., 1696.
- Galavics*, 1975 *Galavics Géza*: Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben — XVII. század. (A barokk képzőművészeti tematika helyi elemei) In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 231–277. p.

- Galavics*, 1986 *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp., 1986.
- Galavics*, 1988 *Galavics Géza*: A mecénás Esterházy Pál. (Vázlat egy pályaképhez.) In: Művészettörténeti Értesítő, 37. (1988) 3–4. sz. 136–161. p.
- Garas*, 1975 *Garas Klára*: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 201–229. p.
- H. Takács*, 1970 *H. Takács Marianna*: Nyugat-Magyarország építésze a XVI–XVII. században. In: *Uő*: Magyarországi udvarházak és kastélyok. (XVI–XVII. század). Bp., 1970. 146–164. p.
- Iványi*, 1989 *Esterházy Pál*: Visszaemlékezése ifjúkorára (1635–1653). In: Esterházy Pál: Mars Hungaricus. S. a. r. Iványi Emma. Bp., 1989. 305–320. p.
- Keil-Budischowsky*, 1993 *Keil-Budischowsky, Verena*: Zur Baugeschichte von Burg Forchtenstein. In: Bollwerk Forchtenstein. Hrsg.: Jakob Michael Perschy. Eisenstadt, 1993. 106–113. p.
- Kenyeres*, 2002 *Kenyeres István*: A végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. In: *Fons*, 9. (2002) 1–3. sz. 163–202. p.
- Kiss*, 2010a *Kiss Erika*: „...so nicht zu aestimirn” Nádasdy Ferenc sárvári tárházának rekonstrukciója. In: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Bp., 2010. 205–214. p.
- Kiss*, 2010b *Kiss Erika*: Nádasdy Ferenc tárházai és kincsei. In: *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 933–968. p.

- Koltai*, 2008 *Koltai András*: Portré végvidékkel. Batthyány Ádám és a képzőművészet (1636–1659). In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp., 2008. 401–435. p.
- Koltai*, 2012 *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012.
- Koppány*, 1990 *Koppány Tibor*: 17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból. In: Lymbus, 2. (1990) 143–159. p.
- Koppány*, 2002 *Koppány Tibor*: Művészek és mesterek a Batthyány-család 16–17. századi építkezésein. In: Magyar Műemlékvédelem 11. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve (1991–2001). Szerk.: Bardoly István, László Csaba. Bp., 2002. 173–194. p.
- Koppány*, 2011 *Koppány Tibor*: Az Esterházy család fraknoi ágának művészei és mesterei a 17. században. In: Ars Hungarica, 37. (2011) 4. sz. 93–109. p.
- Körner*, 2009 *Körner, Stefan*: Fraknó vára. Az Esterházy hercegek trezorja. Ford.: Orbán István. Bécs, 2009.
- MaMüL Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor. Főszerk.: Kőszeghy Péter. 7. köt. Lethenyi–műgyűjtemény. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Bp., 2007.
- Merényi*, 1900 Esterházy Miklós Nyáry Krisztinához. Eszterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624–1639. II. közl. Közl. Merényi Lajos. In: Történelmi Tár, 2. sorozat 1. (1900) 2. sz. 264–295. p.

- NDTI Il nuovo dizionario delle due lingue tedesca-italiana. Szerk.: Matthias Kramer. Nürnberg, 1678.
- Péter*, 1985 *Péter Katalin*: Esterházy Miklós. Bp., 1985.
- Prickler–Tobler*, 1993 *Prickler, Harald–Tobler, Felix*: Burg und Grafschaft Forchtenstein. Historischer Überblick. In: Bollwerk Forchtenstein. Hrsg.: Jakob Michael Perschy. Eisenstadt, 1993. 12–35. p.
- RMK Régi magyar költők tára, XVIII. század. 12. köt. Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei. S. a. r. Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla. Bp., 1987.
- Schmeller-Kitt*, 1964 *Schmeller-Kitt, Adelheid*: Historisches Material zur Geschichte der Burg Forchtenstein 1212–1696. Wien, 1964.
- Schmeller-Kitt*, 1982 *Schmeller-Kitt, Adelheid*: Archivalische Vorarbeiten zur Österreichischen Kunsttopographie, Gerichtsbezirk Mattersburg, Burgenland. I. Teil. Wien, 1982.
- Schmeller-Kitt*, 1993 Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg. Bearb. von Adelheid Schmeller-Kitt et al. Wien, 1993.
- Schwartz*, 1935 *Schwartz, Robert*: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773. Veszprém, 1935.
- Szilágyi*, 1888 Az Esterházyak családi naplója. Közl. Szilágyi Sándor. In: Történelmi Tár, 1. sorozat 11. (1888) 2. sz. 209–224. p.

- Szilágyi*, 1997 *Szilágyi András*: Adalék Nádasdy Ferenc (1623–1671) műkincseinek utóéletéhez. In: *Ars Decorativa*, 16. (1997) 55–86. p.
- Szilágyi*, 2005 *Szilágyi András*: Fraknó vára és az Esterházyak műkincsei. In: *Korunk*, 16. (2005) 12. sz. 22–29. p.
- Szilágyi*, 2006–2007 Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményekből. Szerk.: *Szilágyi András*. Bp., 2006–2007.
- Thieme–Becker* 28 Allgemeines Künstlerlexikon: Der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Band 28. Ramsden–Rosa. Hrsg.: Ulrich Thieme, Felix Becker. Leipzig, 1934.
- Viskolcz*, 2010 *Viskolcz Noémi*: Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei. In: *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 873–893. p.